

کوزی آنکا توشکاج *köz-i an-ğa tüş-kâç gözü ona düşünce* (= rast gelince, değince) A.U.E (NEVĀI *Tar. Mul. Ac.*, s. 60) «lorsque (dès que) ses yeux tombèrent sur lui».

... مونى ايشتكاج ايلناب *mun-ı işit-kâç ilga-b* ... buan işit-ince hızla giderek, akın ederek... A.U.E (EBÜ-L-GĀZİ, s. 55) «ayant appris cette nouvelle, il fit diligence...»;

اؤ-ي-گآ کير-کآچ آش گيز-ي-ني بيل-دي *öv-i-gā kir-kâç aş gız-i-ni bil-di* evine girince yemek kokusunu (yız = is) duydu A.U.E (*Tezkire-i Evliya*, s. 79, I. 10) «en rentrant chez lui, il sentit une odeur de cuisine»;

کآن بات-کآچ دؤنیا کراڤڤا بول-ور *kān bat-kâç dūnya karanġa bol-ur* güneş batınca dünya karanlık olur A.U.E (*Aynı eser*, s. 286, I. 1) «quand (dès que) le soleil se couche, le monde devient obscure»: [1]

-kâç li ulağın, esas itibariyle bir hadesi başka bir hadesin *fasılasız* olarak takip ettiğini bildirdiği daha evvelce Nevai tarafından kaydedilmişti ki, ona göre bu lâhika ile aynen kendi ifadesi üzere: اول فعل دا سرعت يوسولوق اراده فيلورلار *ol fiil dâ sür'at yosunluq irade kıurur* o fiilde çabukluk tarzı kasd ederler A.U.E (*Mağ. Luğ.* s. 17). «on indique une sorte de précipitation dans l'action»

Pavet de Courteille (*loc. cit.*) ise, *چآ -gaç* lâhikasının «*fasılasız* bir mazi» bildirdiğini söyler, ve Shaw'ın bu nuansı [2] kaydetmediğini anlatır. Yine mk. BÖHTLINGK, § 523 ve KAZEM BEK, § 344.

b. *öncelenişli* «*préalable*» ulak veya hâl ulağı.

-kâç li ulak bazan *aķibetli* «*conséquence*» kavramından sıyrılarak *öncelenişli* bir hades veya bir *hâl* durumunu gösterir, ve bunun neticesi olarak *-(y)ip* li ulağa yaklaşır; şu fark ile ki bu, aynı zamanda talî hades üzerine dikkati çekmeğe ve onun üzerinde ısrar etmeğe yarar.

Ml.: *bar-ur ūr-sān oyl-uñ-nı al-kâç bar-ķıl* (şayed) gidersen (önce) oğluna (beraber) alarak git A.U.E (*Tezkire-i Eylliyā*, s. 314, I. 7) «si tu tiens absolument à partir, du moins prends ton fils avec toi» (mot à mot: ayant pris ton fils, pars);

Muk. bu misali gerek Hartmann'ın şu:

üzüm al-sa-n şoptolē āl-yaç kāl üzüm alacaksan şeftali(de) alıp gel A.U.E «si tu achètes du raisin, prends aussi des abricots (zerdali?) et apporte-les»,

[1] Müellif bunu karanlık (eski şekli: *karanġaluk*) manasına «*obscurité*» ile tercüme ediyor. Halbuki bu, sıfat veya zarf olan «*obscur*» manasında olacak: «kaldım karañu giccede bāranlar içinde» (Divan edebiyatından). A.U.E.

[2] M. Martin Hartmann aynı hataya düşmüş görünüyor, ve bu kendisini *-kâç* li şeklin osmanlıca *-(y)ince* lâhikasıyla hiç bir işi olmadığını (*nichts zu thun*) düşünmeğe sevk ediyor. Onun bu hükmü pek katidir. İki şekil *aķibetli* ulak (*ta'ķibiye siygası*) suretinde kullanılmıştır; diğer taraftan *-kâç* lâhikasının hudutlayışlı (*intihāiye siygası*) suretinde bir kullanışı da olduğuna dair söz götürmez izler vardır (bk. daha ileride § 1395, b, c); bilindiği üzere *-(y)ince* lâhikası aynı işi yapıyordu. J. D.

Ve gerek Raquette'in bu :

bazá(r)gü ba(r)sāñiz mǎñā bi(r) cīñ [1] güşt a(l)yaç kel pazara gidersen bana bir parça et alıp gel (A.U.E), misalleriyle.

أظنه منجاج كادي [2] زيد مرن Zeyd 'Amir-nın at-ın-a mın-gaç kel-di A.U.E (MELIORANSKI, Ar. Fil., s. 18) «Zeyd est arrivé monté sur le cheval d'Amr»; arap müellifi كج (-kâç) şekli yerine ب (-ip) şekli de kullanılabilceğini bilhassa söylüyor.

c. hudutlayışlı «limitatif» ulak.

-kâç li hudutlayış ulağının kullanıldığına dair pek az izler bulunur. Bu kavramda sadece ديكينچ -dik(g)ince ve sairinin manadaşı olan ديكج dik(g)âç şeklini biliyoruz (§ 1393 b.).

M1.: ياھشی ات-ینگ چاپ-ی-سا بیلان Cabılka-ga dik(g)-âç çık-gan han ey, güzel atın koyverilmekte (beraber) Cabılka-ya değene kadar (= değin) çıkan (= giden) han. A.U.E (BEREZINE, Bibl. vost. hist. s. 3) «o souverain, dont le bon cheval si on le poussait, parviendrait jusqu'à Djabilka [3].

ماشریق-دین مغرب-گؤ دیک(گ)آچ ماشریق-دین مغرب-گؤ دیک (değinceye kadar) (Agni eser s. 4) «du Levant au Ponant».

Aynı metinde دیکج kelimesinin bu mana ile kullanıldığına dair daha başka bir sıra misaller bulunmaktadır [4].

[1] cing okunan bu kelime (zerre, küçük parça) manasında çinke kelimesiyle aynı manada görünüyor. Bu misalin Fransızca tercümesi şöyle olsa gerek: «si tu vas au bazar achètes aussi un morceau de viande pour moi et apporte-le». A.U.E

[2] Bu arap harfli kelimenin son hecesi metinde esre ile hareketlidir. A.U.E

[3] Cabılka veya Cabağa (Djabilka ou Djabalağa) Kaf dağlarındaki efsanevi şehir (Mirac-Nâme, s. 27; yine Mk. Bibl. nat. yazmaları, türkçe ilâveler, 1207, yap. 827° ve 837°); جابرقا Caberka «Djaberqa» da denilir (Div. L. T. harita, h 28).

Bu münasebetle bakınız Rene BASSET, Contes populaires berbères (yani Berberiyeye'nin halk hikâyeleri A.U.E) Paris, Leroux, 1887, No. 13. Salomon et Griffon: ve s. 149—150, haşiye: «Müslümanların, biri Maşrik'te biri Magrib'de olmak üzere dünyanın iki ucunda bulunan yerler olduğuna inandıkları Cabersa (Djabersa) ve Caberka (Djaberqa) memleketleri». Mirac-Nâme bunları Cabağa ve Cabağa suretlerinde kaydediyor. J. D.

Bununla beraber yukarıki misalde چاپیسا tabirindeki cabısa kelimesini, bu mevhum memleket ismiyle karıştırmamalı. Çünkü bu, چاپیسا بیلان okunışıyla olup, چاپیسا makla beraber (= koşturulmakla beraber) manasında dır. A.U.E

[4] Aynı lâhika *i-nakıs cevheri filinden olan دیکج i-kâç siygasında da bulunur; Pavet de Courteille (Dict. s. 119) bunu Abaş-ka (Abouchqa: Vel. Zernof, s. 70) ya uyarak دیکج iken ulağının manadaşı diye vermektedir. Yine Mk. Mahzen-i Mir Haydar den alınma parçaları (PAV. DE COURT. Mir. s. 85, l. 3 ve 14).

Ve nihayet, bildiği üzere -kâç ve -kiç lâhikaları müştak isimler yapmaya da yarar (§ 870, 1°) J. D.

*i-mek filinden olan i-kâç de lâhika bogazlı -kâç dır. Halbuki dik-âç siygasındaki lâhika, aynı bogazlıdan sonra geldiği için olacak, bogazlıyı düşmüş olan -âç tir. Şu halde di-kâç in aslı dik-kâç olmak lâzım gelir ki, bu düşünüm hadisesi böyle durumlarda yalnız bu kelimeye mahsus bir şey değildir. A.U.E

-kiç (-güç) lâhikası.

Martin Hartman'ın neşrettiği gramere göre bu lâhika evvelkinin manadaşdır. (Çag. § 45). Bu -küç ve -kiç lâhikalarının yukarıda (§ 1394) bahsi geçen -kâ-ça ve -ki-çâ lâhikaları olması mümkündür, ki onlar bunların sonundaki vokali kaybetmiş olacaklardır.

Mk. -kinçâ > -kinç lâhikasındakine benzeyen bir hadiseyi (§ 1393, d).

1396. Aşağıki cetvelde -(y)ince şekliyle ona hısımlı olan lâhikalar hakkında söylenenler hülâsa edilmiş bulunuyor.

Burada dikkat edilince görülür ki, üçüncü ve dördüncü sütunlar, vara vara -Kuy+çañ suretinde bir tek lâhika şekline dökülmekte, ve netice olarak bunlar § 1343'deki cetvelin başına yine bu aynı lâhikanın getirilmiş olduğu sütunda verilen kayıtların sadece tafsilâtını göstermektedir.

Yalnız anlaşılmadık bir şey kalıyor ki, o da bizat -Kuy+çañ lâhikasının dahi, işbu cetvelin ilk iki sütünüyle gösterilen -Kan+çañ lâhikasıyla bir hısımlığı olup olmadığıdır. Bütün bu morfemlerin muhtelif kullanışları arasındaki benzerlikler göze çarpacak derecededir. *Abaşka* (Vel. Zern. tab'i, s. 154) dan alınan şu misal bu mütalâamızı çok güzel hülâsa etmektedir:

بولغاچا بولغوجا بولغابجا بولغونجا اولنجه دمكدر *bol-gaça, bol-guça, bol-gança, bol-gunça ol-unca de-mek-tir.* A.U.E « les formes *bol-gaça, bol-guça, bol-gança et bol-gunça* ont le même sens que le forme *ol-unca* ».

Şu halde insanın bir *-Kuñ+çañ lâhikası var olduğuna kail olacağı geliyor ki, bu, -Kuñ suretinde bir lâhikanın varlığı hakkında başka yerde de ortaya koyduğumuz faraziyei teyit edebilir (Mk. § 1343, haşiye 1). Bununla beraber şuna da dikkat edilmeli ki, yalnız -Kuy+çañ lâhikasını temsil eden şekiller dahi, bir niyetli istikbal münasebetiyle (ki bu mana, *çañ* edatındaki *kıyaslama* « comp. ratif » manasının tabii bir varıntısıdır) kullanılmaktadır. Halbuki kendisinde bir *mazi* manası var gibi görünen (Mk. 1343, haşiye) *-Kan+çan şekline ait lâhikalarda böyle değildir.

-kinçâ lâhikası için (y)ecek in manadaşı olarak kayt ve işaret ettiğimiz hususî kullanış (§ 1393 d, e, f), menşe birliği nazariyesine yeter derecede kuvvetli bir delil veremeyecek kadar pek münferit kalmış görünüyor. Bunun için matluba muvafık daha başka veriler toplamak lâzım gelecektir.

ARDINLAMA ULAĞINI VE BUNA HISİM ŞEKİLLERİ İFADE EDEN LAHİKALAR CETVELİ.

(Tenbih. — Parantezler içindeki rakamlar bu eserde müracaat edilmesi gereken rakamları siyahla yazılı bentleri işaret eder).

ULAK	*-KaN + ÇaN̄.		*-KaY + ÇaN̄.	
	-KIN + ÇaN̄.	KÂN + ÇaN̄.	-KI + ÇaN̄.	-KĀ } -KĀY } + ÇaN̄.
Ardınlama (Takibiye)	- (y)ince (§ 1385). - (y)incek (§ 1392). - (y)incos (§ 1392 2°). - (y)incen (§ 1392 3°). - kinçā (§ 1393, a, b). - kinç (§ 1393 sonları).	- (y)icek (§ 1391). - kiç [?] (§ 1395, a). - (y)ice (§ 1391).	- (y)ecek (§ 1391). - kaç (§ 1395, a).
Önceleme (İptidaiye)	- (y)ince (§ 1385, 4°). - (y)ince (§ 1386).	- kânçā (§ 1393, a).	- kaç [?] (1395, b).
Hudutlama (İntihaiye)	- kinçā (§ 1393, a, b). - kinçi (§ 1393 sonları). - kinç (§ 1393 sonları).	- kânçā (§ 1393, b).	- kiçā (§ 1394). - kiçi (§ 1394).	- kâçā (§ 1394, sonu). - kaç [?] (1395, c).
Bedelleme (Taviziye)	- (y)ince (§ 1338). - kinçā (§ 1393).	- (y)ence? (§ 1392, 3°). - kânçā (§ 1393, c).	- (y)ecek (§ 1470).
Menfi tabanlı	- meyince (§ 1390). - meyincek (§ 1392, 1°). - meyincos (§ 1392, 2°). - meyincen (§ 1392, 3°).	- meyicek (§ 1391). - megüçā (§ 1394, c).	
Mikdarlama	- kinçā (§ 1393, e).	- kinçā (§ 1393, d).	- kiçā (§ 1394, d).	
ORTAÇ veya şahıslı sigā: (niyetli istik- bal).	- (kinçā) [?] (§ 1393, - kânçā lâhikası).	- (y)icek (§ 1391, sonu). - kiçā [-güçā] (§ 1394, e). - kiçi [-güçi] (§ 1394, e sonu). - (y)ici (§ 853).	- (y)ecek (§ 736). - kâçā (§ 1394, sonu, a). - kâycāk (§ 1394, sonu, b).

5. ARDINLAMA (takibiye) ULAĞIYLA MANADAŞ TABİRLER.

1397. *-(y)ince*'li ulaktan ayrı olarak, asli hadesin *fastılastır gelişiyile beraber olan* bir zaman durumunu ifade etmek için şöyle muhtelif teşekküller kullanılabilir:

- Bir takım kıyaslama (teşbih) ulak tabirleri;
- ile* ilgili hades isimleri;
- Ardarda müspetli menfili müzari temesi;
- Ardınca *mi* istifham edatı gelen şuhudu mazi (dediğimiz şahıslı siyga).

- Kıyaslama (teşbih) ulak tabirleri
(*-(y)ince* ile manadaş olan).

Bilindiği üzere *-(y)ince*'li ulağın kendisinde de eskiden bir kıyaslama (teşbih) "comparatif" manası vardır. Daha ileride § 1444 ve aşağısını da umumiyetle kıyaslama (teşbih) ulak tabirlerinin bahsi gelecektir.

Biz burada bunların yalnız ardınlama «consécutif» ulak tabiri mahiyetinde olanlarından bahs edeceğiz.

Bu suretledir ki *-diğ-im gibi* (§ 1446) ulak tabiri bazan *-(y)ince* "lorsque...", "dès que..." manasında olur.

MI.: امتحان دن چيقدیم کي راحت بر نفس آلام *imtihan-dan çık-diğ-im gibi rahat bir nefes al-dım* (mk. muadil misalleri § 1385, 1°, § 1401) «dès que je sortis de l'examen, je poussai un soupir de soulagement»;

peder-iniz-i gör-düğ-üm gibi tanı-dı-m «j'ai reconnu votre père aussitôt que je l'ai vu»;

حریت عقلیه متنوع و مسلوب اولدیق کي انسان کندی مقاصدیه مالک اولماز *hürriyet-i 'aqliyye memnā' ve meslūb ol-duğ-u gibi insan kendi mekūsıd-ına mālīk ol-a-ma-z* (MÜNİF PAŞA, [1] *Bed. Ed.*, s. 380.)

[1] Bu gibi teşekküllerin daha başka manaları da vardır:

a. Suret veya tarzda kıyaslama (teşbih) manası: annenizi, babanızı gördüğüm gibi gördüm = babanızı ne türlü, ne suretle gördümse annenizi de o türlü, o suretle gördüm (bunda annenin görülmesi tarzı babanın görülmesi tarzına kıyaslanmış, benzetilmiştir).

b. Birinci hadde ayrıca *de* edatı katılmış olursa halde kıyaslama (teşbih) manası: annenizi de babanızı gördüğüm gibi (= halde) gördüm. Yani babanızı ne gibi (ne halde) gördümse annenizi de o halde gördüm. (Bunda babada görülen hal, annede görülen hale kıyaslanmışdır).

c. İkinci hadde ayrıca *de* edatı katılmış olursa *-dikden başka* manası: annenizi gördüğüm gibi babanızı da gördüm (annenizi gördükten başka babanızı da gördüm).

Bu son üç teşekkül gibi olanlar müellifin yukarıda verdiği misallerde olanlarla yalnız söyleyişte karışmaz. Çünkü yukarıdakilerde vurgu, *gibi* edatından evvelki fiil kökünün vokalindedir; böylelerinde ise *gibi*'nin son hecesindeki vokaledir, A.U.E

Eski osmanlıca'da bu teşekkül *hemân ki* bağlacının kullanılmasıyla da birleşebiliyordu (Mk. 1017, 3°).

Ml.: انطولى كافرد دوتشديوغى كب طورخان بك روم ايلي دوتب چئدى *hemân ki Anadolı kâfir-le dut-uş-duğ-u gibi Turhan bey Rum-elt (askeri) ile dön-üp kaç-dı.* A.U.E (Rouen, ms. n° 1493, yap. 47) « aussitôt que les Anadolıens et les infidèles se vinrent aux mains, Tourkhan Bey tourna le dos avec les Rouméliotes et prit la fuite ».

-*diğim gibi* şekli, Marioupol (Rusya, azak denizi sahili) da yerleşmiş, dilleri türkçe olan rumların lehçesinde bulunur.

Ml.: Νεκτεναβών οκουτουγού κipi τεμεσικιυ βορχλου ολτουγουνου τετη Νεκτεναβο okutugu kipi temesikü (temessük: hocce senedi), borçlu olugunu teti? A.U.E (BLAU, Z. D. M. G., t. XXVIII, s. 545, l. 12) « après l'avoir lue, Necténabo dit que la cédula était une reconnaissance de dette »;

Αισωπος κικτει κικη ωαγτατα ωεγיאβ εττη Δυκούρος ωατισαγιά ερναι γιαπτιγισα μισηρ ωατισαγινά *Esopos gittigt kipi Bagtata, begyan etti Lükeros patısaga, er (her) ne ki yaptigisa Misir patısagina* A.U.E (Ayni eser, l. 20) « quand Esope se rendit à Bagdad (Babylone), il conta au roi Lycérous tout ce qu'il avait fait au roi d'Égypte ».

1398. Eski osmanlıca'da *gibi* ilgici yerine aynı manada olmak üzere kendisinde *-leyin* lâhikası bulunan (Mk. § 890, 3°) ulak tabirleri kullanılıyordu.

Ml.: مصحف الله الذى اجدى [1] اجد غلین بوايت چئدى *mushaf-(ı) el-in-e al-di aç-di aç-duğ-in-layın bu âyet çık-dı* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 101) « il prit le Coran en main et l'ouvrit. Dès qu'il l'eut ouvert (*aç-duğ-in-layın*), ce verset se présenta à ses yeux ».

Mülkiyet (izafet) lâhikasız olarak aynı teşekkülde misaller de bulunmaktadır. O zaman mesele *-dik-leyin*'li hakiki bir ulaktan ibaret kalıyor.

Ml.: Bayezid paşa kendi beğ-in-ne (beği ile, yerine. A.U.E) buluşunca A.U.E) *bul-uş-duk-layın* (buluşunca A.U.E) *gene añ-a tap-ar* (hizmet eder A.U.E) A.U.E (Rouen, n° 1493 yazmaları, yap. 39 v°) « dès que Bayezid Pacha aura retrouvé son prince, il le servira de nouveau »;

[2] نماز دن فراغت پس (اویس) *Pes (Uveys) namaz-dan ferāgat it-dük-leyin?* (= ettiği zaman A.U.E) *hazret-i Ömer ilerü var-up selām vir-di* A.U.E (Bibl. nat. yazmaları, A. F. T. 86, yap. 17 v°) « lorsque (Uveys) eut terminé sa prière, Omer s'avança et lui donna le salut ».

Azerce'de aynı kavramda kıyaslama (teşbih) tabiri olarak *-(y)en kimi* kullanılırdı.

Ml.: وزیر اوئی کورن کئی باشلیر تریک *vezir on-u gör-en kimi (gördüğü gibi A.U.E) başlı-yır* (= başlar A.U.E) *titre-meg-e* A.U.E (FETH. AH., Comedies, s. 148) « dès qu'il le vit, le vezir se mit à trembler »;

[1] Bu kelime metinde harekelidir. A.U.E.

[2, 3] Bu kelimeler metinde harekelidir. A.U.E.

فرداشمدان قان آدی *gel-en kimi* (= geldiği gibi A.U.E) *kardeş-im-dan kan al-dı* A.U.E (*Aynı eser*, s. 136) «dès qu'il vint, il saigne mon frère»;

اغزیکي آچان کیمی *agz-iñ-i açan kimi* (= açtığı gibi) A.U.E (*Arşın mal, alan*, s. 12) «dès que tu ouvres la bouche».

Kıyaslama (teşbih) bağlacı olan *نیکه* *niceki*'nin de (Mk. § 1301 ihtar 2) Karaman lehçesinde: (Γεροστάδης, II, 139) *-(y)ince* «dès que» manasıyla kullanıldığı şu misalde görülüyor:

Χακίμ νίτζε κι τεσβατζήνην 'Αρισταίδης όλτηγηνη έσιντι,... τερακαπ... ήλάμ ήμεγί lotatı *Hakim nice ki da'oā-ci-nın Aristidis ol-dig-in-i eşit-di... derakap... í'lām it-meg-i iste-di*. A.U.E «dès que le juge eut appris que le demandeur était Aristide, il voulut... prononcer le jugement».

b. *ile* ilgili hades isimleri.

1399. (Kendilerinde mülkiyet lâhikası [mantiki failinin irca' alâmeti] bulunan) muhtelif hades isimleri, *ile* (eski Osmanlıca'da ise, *برله birle*) «avec, ilgiciyle beraber oldukları zaman (*ardınlama* manalı) bir zaman durumu ifade edebilirler.

Ml. : دلال کلیر «افندی ا بومر کچی کیسه آلمز...» دیمسینه خواجه «ذاتاً بنده اونى ساتمق
tellağ gel-ir «Efendi! bu merkeb-i *دیشدر* «...» *kimse al-ma-z...*, *de-me-si-ile*, hoca «zâten ben-de on-u satmak için *ge-tir-me-di-m...*, *de-miş-dir*. *Letâif-i Nasr-ed-din Hoca*, s. 81, «lorsque le crieur public arriva et dit: «Efendi, personne n'achètera cet âne...», le hodja répondit: «Aussi bien n'est-ce pas pour le vendre que je l'ai amené ici...» Aynı eserde *de-me-si-ile* kelimesinin manadaşı olarak tahavvülsüz bir siyga olan *de-mek-le* (= masdar + (i)le, Mk. § 1312) kelimesi sık sık görülmektedir;

سزك عزیمت ایتكوزله ایش دكیشدی *siz-in 'asimet et-me-niz-le iş değ-iş-di* (SAMI BÉY) «dès que vous fûtes parti (avec votre départ), les choses changèrent»;

işbu mevadd k'agid-ları mühür-le-nip tarafeynden imzâ-len-dük-i birle (امضالندکی برله), [1]... *kal'ā-yā beyāz bayrak-lar dig-il-üp* (IV üncü Mehmed'in Venedikli ile muahedesi, MENİNSKI, II, 233 de) «dès que les documents portant ces stipulations seront signées, ... les drapeaux blancs seront hissés».

1400. Konuşma dilinde daha istekli olarak *-dik*'li hades ismi kullanılır, ve bu taktirde *-ile* edatı yerine çoğu zaman *-le-n* ve üçüncü şahısta ise *-ne-n* getirilir.

Ml. : *peder-iniz-i g'ör-düg-üm-le(n) tanı-dı-m* (mk. böyle bir misali § 1397);

[1] Bu imlâya rağmen bunun *imzâ-lan-dıg-ı* suretinde söylenir olduğuna inanılmazdır. A.U.E

vapor sal-la-n-ma-ya baş-la-di(ğ)-nen [1] fena ol-ar-um (MUHSİNE FÂZİL BEY [2], s. 98) « quand le bateau se met à rouler, je me sens mal à mon aise »;

g'ece ol-dig [1]-nen (KUNOS, *Ada kale*, s. 18, 2^{inci} fıkranın 2^{inci} satırı) « à l'arrivée de la nuit »;

soğak kapı-sın-dan aç-dı-ı-nan [1] (açdı'nan) kaç-dı (Mahalle başkanı, Selanik'te derlenmiş olan Karagöz tiyatrosundan) « il ouvre la porte de la rue et s'enfuit ».

İHTAR. 1. — İki hadesin aynı zamana rastladığını daha ziyade kayıt ve işaret etmek için -le ilgisine برابر** berāber «ensemble» kelimesi ilâve edilebilir.

Ml. : بن سويله جمله برابر ايشه اهميت ورمكه باشلايدار *ben-im söyle-me-m-le beraber iş-e ehemmiyet ver-meğ-e baş-la-dı-lar* (SAMI BEY) «ce n'est que lorsque j'eus parlé qu'on commença à attacher de l'importance à cette affaire».

İHTAR. 2. — Yine böyle bir halde arapça'nın mastarları da kullanılabilir. (Mk. § 1344).

Ml. : اونك وصوله برابر ايشه كيريشيدار *on-un vusûl-i-ile berāber iş-e gir-iş-di-ler* (SAMI BEY) « dès son arrivée on se mit à l'œuvre ».

İHTAR. 3. — Şu mütalea ettiğimiz teşekküller gibi çağaytaca'da -kân bilân teşekkülü ve altayca'da (müzari) ar veya ir + mülkiyet lâhikası + bıla teşekkülü vardır.

Ml. : اولوغ چيريك يشكان بيلان آليپ بورور بولودلار *ulug çirik yit-kân bilân al-ıp gö-rü (yora?)-r bol-ur-lar* A.U.E *Baber Nâme*, s. 260 «dès qu'une grande armée sera arrivée, ils la prendront et feront une expédition»;

tañ ad-ar-ı bıla tan atması ile A.U.E «dès l'aurore»;

kün-nüñ çıg-ar-ı bıla güneşin çıkması ile A.U.E «dès la lever du soleil» (*Gr. alt.*, § 342).

c. Ard arda müspetli meafili müzari temesi.

1401. Asli bir hadesin tali bir hades ardınca fasılasız olarak geldiğini ifade etmek için, bu hadesin fiili müzariin (tasrifsiz) temesi haline konularak hemen onun ardınca aynı fiilin menfi tabanlısı getirilebilir: *sev-er sev-me-z*.

Daha ileride görüleceği gibi, bu ifade tarzı ilklerinde *muhayyerlik* «alternative» (türkçe'de muhayyerlik bilindiği üzere iki hadesin alelade yandaşıklık «juxtaposition» ile ifade edilir: § 955), ve bir *kararsızlık* «incertitude» kavramı tazammun etmekte idi;

[1, 1, 1] Bunlardaki -lan yerine getirilen -nan larda l > n değişimi olduğu görülüyor: bu hal ekseriya l den evvel sükunlu bir n olduğu zaman görülür bir hadise (*ben-nan gel; un-nan şeker*, vs.) olduğu halde, bu misâllerde ğı deki ğ den veya i den sonra kâh ahenge uyarak kâh uymayarak meydana geldiği de anlaşılıyor. A.U.E

[2] Müellifin misalinde bu alem ismi için *bey* unvanı kullanılıyor: eğer bu hakikaten bir bey ise isim *Mahsin* olmalı; yok eğer isim *Muhsine* ise *bey* yerine *hanım* denmeli idi. Böyle olmadığına göre, bunu (kocası Fazıl Bey olan Muhsine hanım) diye anlamak gerektir. A.U.E

bundaki manaya göre tali hades öyle sūrattı olur ki, yapıp yapılmadığı bile bilinmez.

Ml.: کورور کورور *gör-ür gör-me-z* (ben, sen, o... geçmişde, şimdi veya gelecekte) görünce A.U.E «dès que je (tu...) vois (vis, verrai...).

امتحانان چيقار چيقماز راحت بر نفس آلام *imtihan-dan çık-ar çık-ma-z rahat bir nefes al-dı-m* «dès que je sortis de l'examen, je poussai un soupir de soulagement»;

قودن کير کيرم مدخله آرقداشی اوغله نصیحت ورمکه مشغول بولدم *çapt-dan gir-er gir-me-z medhal-de arqadaş-ım-ı oğl-un-a nasihat ver-mek-le meşgul bul-da-m* (REFİK HALİD *kirpinin dedikleri*, s. 56) «en entrant, j'aperçus mon camarade occupé à sermonner son fils».

Bu tabirin faili asli cümleain failinden ayrı olabilir.

Ml.: şu pis herif-i dışarı at-ıñ dı-ye bār-ır bār-ma-z (*bağır-ır bağır-ma-z*) ar-ka-mız-da dur-un iki uşaq ol-ıñız-t flân yıka-ma-dan çapt-dan dışarı at-dı-lar (KUNOS, *Orta oyunu*, s. 13) «dès qu'il eut crié: «Jetez-moi dehors ce vilain individu», les deux domestiques qui se tenaient derrière nous me mirent à la porte sans me laisser le temps de me laver les mains (après le repas)»;

dan yer-leri ađar-ır ađar-ma-z, bađ-ar-lār ki kale divar-ı hep yeni ör-ül-miş (TAMBURI ARUTIN, s. 15) «dès les premières lueurs de l'aurore, ils virent, que la muraille de la citadelle avait été reconstruite»;

بن جمله یی بتیریر بتیرمز صویک اورته سنده برشی پاتلادی *ben cümle-yi bitir-ir bit-ir-me-z su-yun orta-stn-da bir şey pat-la-dı* (AĤMET RASİM *Şehir mektupları*, s. 12) «à peine eus-je terminé la phrase qu'un bruit de chute se fit entendre dans l'eau».

(Müstakil olan) fail gayri muayyen olabilir.

یازمچی افندی . . . کورور کورمز ، او قور او قوماز ، ایلاک نفسده کشان تنبا کوسی *yaz-ıcı efendi . . . g'ör-ür g'ör-me-z oqu-r oqu-ma-z ilk nefes-de K'eşan tömbeki-si gibi beyn-e sar-acađ sert bir ta'bir düşün-üyor-du* (ĤUS. RAĤMI, *Metres*, s. 506) «le scribe . . . cherchait (=pensait à) une expression énergique qui, à première vue, à première lecture (dès qu'on la lirait . . .) porterait au cerveau comme le tombac (tabac du narghileh) de Kechan à la première aspiration».

یز آله نیقا تمیز لافی ایستوروز . لافک تمیزی بوکسکی ، ایدر ایتز اکلاشیله میانلریدر *biz elenika temiz laf iste-yor-uz. Laf-ın temiz-i yükseğ-i e(y)d-er*

e(y)t-me-z anla-ş-ı-ş-ama-yan-ları-dir (Aynı eser, s. 504; balktan bir kadın-ın ağzından) «nous voulons (que vous nous écriviez) des choses (paroles) élégantes (*elenika*, mk. yunanca ελληνικα) et jolies (mot à mot: «propres»); les paroles jolies et élevées ce sont celles qu'on ne comprend pas de prime abord» (mot à mot: «quand on les a faites = prononcées»).

1402. Bu bahsettığımız teşekkül, değişimsiz mahiyetiyle ulaklara benzer, ama başka türlü kullanışları da var: bazan kendisinde bir *kararsızlık* «incertitude» kavramı olan ortac hizmetini görür. Bu kullanış, daha seyrek olup yukarıda kaydı geçen muhayyerlik manasına da bağlı olur. Ortaç sıfat olarak veya alem (isim) olarak kullanılabilir.

Ml.: *سۆیله-دیغ-ین-ی بیل-یر بیل-م-ز-بیر هانیم* *söyle-diğ-in-i bil-ir bil-me-z-bir hanım* (HUS. RAHİM *Kocasını boşayan Hürmüz hanım*, *İkdam*, 1 Mart 1919) «une dame qui ne sait pas (qui sait ou ne sait pas) ce qu'elle dit»;

دەها ار زمان ایی کۆتوی تفریق ایدر ایتمز برحاله ایدم *daha o zaman egi-gi kötü-gü tefriq ed-er et-me-z bir hal-de t-di-m* «à cette époque j'étais encore incapable de discerner le bien du mal»;

آهسته-هه گید-ر گیت-مز یۆرۈ-مک *āheste-cc gid-er git-mez yörü-mek* (*Şamûs tercümesi*, I, s. 387) «marcher lentement de sorte qu'il est difficile de discerner si l'on marche ou non».

Bazan böyle söz çalımı «tour de phrase» ile duyurulan muhayyerlik, tekratlı ya ile daha hususî bir surette anlatılır (Mk. § 976).

Ml.: *(bu kadın-ın) saç-ları pek kısa, omuz-ların-a kadar ya var-ır ya var-ma-z* (*G'el k'eyfim g'el*, s. 45) «les cheveux (de cette femme) sont très courts; ils atteignent à peine ses épaules».

اولور اولور ol-ur ol-ma-z ifadesi *راست که* veya *دکه* ne idiği belirsiz, şöyle böyle, en ufak «le premier venu, inconnu, n'importe lequel, le moindre»; manasındadır.

Ml.: *هر اولور اولمازلره اولداش اولامل* *her ol-ur ol-maz-lar-la* [1] *arkadaş ol-ma-malı* (RIFAT BEY, *Masaflar*, s. 7) «il ne faut pas se lier avec le premier venu»;

ol-ur ol-maz ayak patırdı-ları (*'Ayyar Hamza* s. 87) «le moindre bruit de pas».

ol-ur ol-ma-z patırdı-ya papuc birağ-ma-z (söylence) «il ne fuit pas (en laissant ses chaussures) au moindre bruit».

Şark türkçesi'nde aynı kararsızlık manasıyla görülür.

Ml.: *ay-ar ak-pa-s su akar akmaz su*, A.U.E (MELIORANSKI, Gr. Kirgh., II, s. 64) «eau qui coule lentement (une eau telle qu'on ne sait si elle coule ou non)».

[1] *her* sıfatının mevzuflu cemilenmiş olmadığını göre, bunda *-lar* bulunması belki bir yanlışlık eseri olacak; veya bu: *her* (olur olmaz) kimseler yerinde sayılmış olsa gerek. A.U.E

Kararsızlık «hésitation» manasını vermek için Sultan Babır aynı yapılamayı kullanıyor:

MI. : قاچار قاچاس بولوبتور *kaç-ar-kaç-ma-s bol-up-tur* (onlar) kaçsın mı ya kaçmasın mı (bilmez) olmuştur. A.U.E (s. 131) «ne sachant [1] s'ils devaient fuir ou non» ;

قىلور قىلماس ايشيمز *kıl-ar kıl-ma-s iş-imiz* yapayım ya yapmayayım (diye düşündüğüm) işimiz. A.U.E (s. 75) «le parti que je devais prendre».

Eski Osmanlı lehçesinde aynı yapılama ilk ve asli kavramı olan sırf *muhayyerlik* «alternatif» manasında, veya iki haddin müsavî mahiyette olup olmamasında bir fark bulunmadığı fikrini vermekte kullanılırdı.

MI. : [3] نه تعلق قرتلور قوتلدن حکم شیلدور [2] *kadı eyt-di* (dedi) *ne te'allak* (ne ilişiği var) *kurt-ul-ar kurt-ul-ma-x* (kurtulsun kurtulmasın) *hüküm söyle-dür*. A.U.E (1451 yazmaları: 37 inci hikâye: *El-ferec ba'd eş-şidde. Keleti-Szemle, 1900, s. 28, l. 3*) «Qu'importe; qu'il échappe ou n'échappe pas, le jugement n'en restera pas moins tel qu'il est» ;

[5] حکم بودر دور ورمز [4] *kadı eyt-di hük(ü)m bu-dur var-ar var-ma-x* (varsın varmasın) A.U.E (*Aynı yer l. 12*) «le juge dit: Qu'elle y aille ou n'y aille pas, cela ne changera en rien le jugement».

Bu ifade tarzı şu tabirde de kalmıştır:

MI. : ایستر ایستمز *iste-r iste-me-z* isteyerek veya istemeyerek A.U.E «quo je, tu, il... veuille ou non; bon gré, mal gré; volens, nolens».

Aynı manada خواه ناخواه *hâh nâ hâh* da denilir.

d. Şuhudî mazî + mi.

1403. Asli hadesin *az çok fasılasız* olarak birden bastırıldığını ifade etmek istenildiği zaman, talî hadesin filini şuhudî mazî siygası «forme simple du passé déterminé» (nin istifham sureti [6]) ne koymak mümkündür (§ 653).

Bu yapılama yalnız şahış bir siygayı havi olmasıyla değil, asli hadesin hâl veya istikbal siygasını almasıyla de evvelkilerden ayrılır. Bununla beraber istenilen şey bir hâl hikâyesi (= mazide geçen bir hâl fiili) olduğu zaman mazî siygasını da gelmesi mümkündür.

MI. : [7] امتحاندن چيقدم مي راحت بر نفس آليرم *imtihan-dan çık-dı-m mı, rahat bir nefes al-ır-ım* «dès que je sors de l'examen je pousse un soupir de soulagement» (mot à mot: «suis-je sorti de l'examen, je pousse...»).

[1] Bizce bunun yerine «ils ne savaient...» demek daha doğru olurdu. A.U.E

[2, 3, 4, 5] ve 5 den evvelki kelime metinde harekelidir. A.U.E

[6] Müellif izahı sırasında bu kaydı metne koymamıştır. A.U.E

[7] Metindeki imiâsı yanlış olarak böyledir: آليرم. A.U.E

Kelâmın son fiili *ağ-ır-dı-m* (müzari' hikâyesi «imp. de l'aoriste» olsaydı, fransızcası şöyle olurdu: «dès que (toutes les fois que...) je sortais, je poussais...».

Çoğu zaman bu yapılama (— *diğim zaman «lorsque»*) gibi bir zaman durumuna veya (— *se... «si»...*) gibi şart veya farz siygasına muadil olur.

M1.: *şimdi ora-ya git-di-k-mi kapu-dan gir-er gir-me-z biz-e «bugur-un Hacıvad (حاجی عوصن) Karagöz bey efendi-ler sefâ g'el-di-niz» di-yecek-ler* (Karagöz tiyatrosu, *muhavere* «prologue», Selanik'te derlenmiş) «si nous allons maintenant (lorsque nous irons) là-bas, à peine entrés, on nous dira: «vous êtes les bienvenus Hadjivat, Karagueuz»;

şu yokuş yukarı-ya cadde-yi çık-acayız (çirkin: *çık-acay-ız* yerine); *çık-tık-mı sağ-ya* (çirkin: *sağ-a* yerine); *sağ(i)ya? sap-tın-mı or-da bir dar soğak var; o dar soğak-dan yukarı-ya çık-tiñ-mı bir meydan-lık var... (Aynı yer)* «nous irons au haut de la montée dans la grande rue; une fois arrivés, nous tournerons à droite; lorsque tu auras tourné, (tu trouveras) une place...»;

sabah ol-du-mu, doktor-lar g'el-ip deli-leri mu'âyene ed-ecek-ler (Aynı yer *Timarhâne faslı*) «dès le matin, les médecins viendront examiner les fous»;

برطاس میچاق چوریہ اولدی می اووردی کیتدی biz-im gibi adam-lar-a ... bir tas sıcak çorba ol-du-mu elver-di git-di (MEHMET TEVFIK, *İstanbul, da bir sene, 2 inci ay, s. 36*; şuna dikkat edilmeli ki, asli fiil siygası mazi olduğu halde manası hale [müzari'e] aittir) «lorsque des hommes de notre espèce ont un bol de soupe, c'est tout ce qu'il leur faut»;

انسان برآز الفبا او قودی، و بر آزد «اما ترین» نك اعلائی کبی عبثیات ایله اوغراشدیمی؟ تحصیل کیتمک بیل ایتش ظن اولونیور... برخرقه ایله برلقمه نصیب اولدی می؟ برکنز لابغنایه مالکیت ذهابی حاصل اولونیور *insan bir az elif-bā oku-du, ve bir az da «emmā tereyne» nin ilāl-i gibi 'abesiygāt ile uğraş-dı-mı, tahsil-in-i tekmiil et-miş zann ol-un-uyor... bir hırka ile bir lókma nasib ol-du-mu, bir kenz-i lâ-yefnā* (tükenmez bir hazine) *ya mālīklyet zehāb-ı hāsıl ol-uyor* (KEMAL BEY, *Londra*) [1]. «pour peu qu'on ait appris l'alphabet et qu'on se soit exercé à des futilités comme la façon de placer les lettres «faibles» dans les textes coranique «*ammā tereyna?*» on s'imagine qu'on a achevé son éducation...; pour peu qu'on se procure de quoi se vêtir (*hırka* = froc du derviche) ou de quoi manger (*lókma* = bouchée, nourriture du derviche) on croit posséder un trésor impérissable» [2].

[1] Bütün şu misallerde istifhamlı görünen bu siygalara istifham rolleri olmadığına göre, onlara böyle soru işaretleri koymak yerinde olmasa gerek. A.U.E

[2] Şuaları da bu bahse ilâve etmek yerinde olur:

a) Müzari' ve hâl siygasının müspet istifham sureti (ve yine müspeti manasına gelen menfi tabanlısı) da bu mana ile kullanılır:

.. bir kerre her görünen seyyarenin, her büyük sâbitenin ziyası, denizin içine doğru türlü renkte kandillere gark olmuş minarelerini *salıverir mi?* bir kerre denizde mehtâbın aksı Allah yolu gibi nûrâni bir cadde *peydâ eder mi?* hüda bilir gök yüzünü

6. (Y)İNCEYE KADAR قَدْرٌ لِي ULAK.

(Sınırlanışlı ulak gérondif limitatif).

1404. -(y)ince-ye kadarlı ulak osmanlıca'da رابطة انتباه *rābīta-i inti-hāiye* denilen sınırlanışlı ulak «gérondif limitatif» tir.

Fransızca karşılığı «jusqu'à ce que... avant que ne...». Hakikatte bu, -(y)ince'li ulakla sınırlanışlı ilgiç olan *kadar*'ın yedişlediği mefulünileyh edatından ibarettir (§ 903). Eski osmanlıca'da bizzat -(y)ince bir sınırlanışlı ulak değerinde idi.

Daha fazla tafsilat için, bak. § 1387.

Ml.: مومن کیسہ تک طاوخیلتی تولبد (دلبد) قورونجهیه قدر سوهجکم *ben siz-i öl-ünce-ye kadar sev-eceğ-im* (MURAD BEY, *Turf. yoksa t.*, s. 224) «je vous aimerais jusqu'à la mort»;

در مؤمن کیسہ تک طاوخیلتی تولبد (دلبد) قورونجهیه قدر [1] در *mümin kimse-niñ dar-gın-lığ-ı: tülband kuru-yunca-ya kadar[1]dır* (söylence) «la colère d'un croyant passe avant qu'il ait eu le temps d'enrouler son turban» [1];

[1, 1, 1.] Bu kelimenin aslı قورونجهیه قدر *qoruncaya kadar* olacak iken, müellif bunu قورونجهیه قدر *qoruncaya kadar* suretinde kaydetmiş, ve tercümesini de «sarığı sarıncaya kadar» diye vermiştir; halbuki ne *qorumak* ne de *qormak*? kelimesinin sarmak manasında olduğunu (her ne kadar kuşak manasında bir *kar* kelimesi varsa da) zanuetmıyoruz. Kaldı ki tülband kelimesi (sarık) değil (seyrek dokunmuş ince bez) dir, ve manası da bizim verdiğimiz gibi olmak üzere yaygındır. A.U.E

Bu gibi yapılamalarda bazan birinci kelime isim ise, ondan sonra (bir fiil ile beraber işte) kelimesi hâzî ve takdir edilmiş sayılır:

isim | *para mı para* (= paramı istiyorsun, işte para) — (muhataba);
| *elmas mı elmas* (= elmas mı istiyor, işte elmas) — (gaibe).

d) Tahfifi masterından sonra her şahsa ait mülkiyet lâhikası (izafet zamiri) getirilip, onun ardınca *üzer-in-e* kelimesi ilâve edilmekle yine böyle bir ulak vücade getirilir:

gel-me | *-m, -miz* }
| *-ñ, -ñiz* } + *üzer-in-e*, gibi.
| *-si, -leri* }

Bu: 1. ya (gelince) gibi asli hadesin tali hadesten sonra olduğunu;

2. ya (gelmek dolayısıyla) gibi asli hadesin olmasına tali hadesin sebep olduğunu bildirmek rollerinde bulunur:

Çocuğun acı acı bağırması *üzerine* (1. bağırması *ardınca* + 2. bağırması *sebebiyle*) odaya koşdular.

Birinci manada vurgu *üzerine* kelimesinin son hecesi vokalinde, ikinci manada ise vurgu *bağırması* kelimesinin son hecesi vokalindedir.

Bu manaları dışında olarak aynı teşekkül ulak olmayıp, bunda *üzerine* kelimesi,

1. *konusuna* manasında olur:

Söz Atatürk'ün Sanısun'a ayak basması *üzerine* gelince her kes meraklandı.

2. ... a *aid* manasında olur:

Bahsimiz onun bize çokdan beri uğramaması *üzerinedir*. A.U.E

Venedik-den tiryağ g'el-ince-ye kadar Hind-de adam-ı yılan helâk ed-er (Atasözü) «en attendant que la thériaque (l'autidote) arrive de Venise le serpent fait mourir l'homme dans les Indes»;

arap doy-unca-ya kadar, acem çatla-yınca-ya kadar ye-r (bk. §1387 sonları).

Bu siyga, *-diği zaman...* «le temps que...», *-mesi sona ermeden...* «avant que...», *ait fini de...* manasını da verebilir.

Ml.: *on-lar bağr-ı-ıp çağr-ıs-inca-ya kadar kendi de firâr ed-e-bil-seeğ-in-t zihn-in-den g'eç-ir-di* (HUSEİN RAHMI, *Metres*, s. 645) «il se dit qu'avant qu'il n'aient fini de crier et de s'appeler, il aurait le temps de fuir».

1405. *g'el-ince-ye kadar ve var-inca-ya kadar* ifadeleri *g'el-ince*; *var-inca* ile aynı manada kullanılır (bk. § 1388).

Ml.: *bun-dan yirmi beş sene evvel-in-e g'el-ince-ye kadar* «jusqu'à il ya 25 ans»;

زده مهدن لحدہ وارنجہ یہ قدر علمی ولو پیندہ اولسون طلب ایتمک حقدہ اولان اوامر بوتون بوتون اونوتولشدن *biz-de meh(i)d-den lâhd-e var-inca-ya kadar 'ilm-i Çin-de ol-sun taleb et-mek* (hadisinin me'âli) *hakk-in-da ol-an evâmîr bütûn bütûn unut-ul-muş-dur* (KEMAL BEY, *Londra* «on a tout à fait oublié chez nous le précepte suivant lequel il faut chercher le savoir du berceau au tombeau, ce fût-il en Chine»;

موسیو گیزو اسکلتاره کبی مالک متجاردہ اجنبیہ [1] فضلاسندن بر بیوغنه وارنجہ یہ قدر درس لری استماع ایتدی بر ایدی *Müsyü Giso İngiltere gibi memâlik-i mütecâvire-i ecnebiye fudalâ-sın-dan bir çoğ-un-a var-inca-ya kadar ders-ler-ini istima' et-dir-ir i-di* (MÜNİF PAŞA, *Red. Ed.*, s. 375) «Monsieur Guisot avait des auditeurs jusque parmi les hommes les plus distingués des pays voisins, comme l'Angleterre (mot à mot: Monsieur Guisot faisait écouter ses leçons à un grand nombre...»).

İHTAR. — *kadar* yerine bilhassa eski osmanlıca'da bazan *dek* veya *değîn* bulunur:

Ml.: *dañ yer-i ayar-inca-ya-dek ay-la-r* (KUNOS, *Tréfaï*, n° 35 *Aydın* lehçesi); «il pleura jusqu'aux premières lueurs du matin»;

bir kimse bir ma-l-ı g'ör-me-din (g'ör-me-den) *ıştırâ et-se g'ör-ünce-ye-dek muhayyer* (halkağzi: muhayar) *dir.* (*Mecelle* [osmanlı medani kanunu «code civil ottoman»] nin 320 inci maddesi; *Ayni eser* madde 279, 281 ve 286 da aynı şekilde misaller bulunur) «si quelqu'un achète un objet sans l'avoir vu il a le droit de renoncer à l'achat jusqu'à ce qu'il l'ait vu»;

[2] *gün dol-un-unca-ya* (= batıncaya) *değîn?* A.U.E. (1426 yılı yazmaları, yap. 107 v°) «jusqu'au coucher du soleil»;

[1] Bu kelime halk ağzında *müsü* suretinde söylenir. A.U.E.

[2] Bu son iki kelime metinde harekelidir. A.U.E.